Petri Koikkalainen

Thukydideen kääntämisen ongelmat:[1]

Monien hyväksi vai kaikkien käsissä?

Khrômetha gar politeiai [...] kai
onoma men dia to mê es oligous
all' es pleionas oikein dêmokratia keklêtai.

Euroopan unionin normiston jatkuva kääntäminen unionin eri kielille on poliittisen terminologian kehittymisen kannalta hyvin kiinnostava hanke. Yleisesti myönnetään, että käännökset eivät koskaan kykene täysin neutraalisti ”välittämään asiasisältöjä”, mutta keskeisten poliittisten käsitteiden kääntämiseen saattaa liittyä keskimääräistäkin enemmän hankalia ja myös aidosti poliittisia valintatilanteita. Perustuslakia, oikeuksia, vapauksia, suvereniteettia, kansalaisuutta ja muita vastaavia ilmiöitä kuvaavat termit ovat saaneet konkreettiset sisältönsä erityisissä historiallisissa olosuhteissa, jotka Euroopan alueella ovat vaihdelleet huomattavasti. Käsitteiden yksittäiset määrittelyt voidaan puolestaan ymmärtää eräänlaisina poliittisina ohjelmina tai niiden osina. Käytännössä tämä tarkoittaa vaikkapa sitä, että sanan ”demokratia” kuuleminen synnyttää erilaisia mielleyhtymiä sen mukaan, onko sen nimeen vannomassa esimerkiksi ruotsalainen sosiaalidemokraatti vaiko pohjois-amerikkalainen uuskonservatiivi.

Euroopan tulevaisuuskonventin tekemän perustuslakiehdotuksen johdannon alkuun valitun Thukydides-sitaatin kääntämisessä tulkinnallisuus ja valintatilanteiden määrä nousevat tavallaan toiseen potenssiin. Kyse ei ole enää pelkästään Euroopan eri kielten ja poliittisten kulttuurien eroista, vaan samalla myös Thukydideen historialliseen tekstiin liittyvien runsaiden tulkintakiistojen eriasteisesta välittymisestä puheyhteisöön, jonka tehtävänä on laatia normeja nykyhetkeä ja tulevaisuutta varten.

Perustuslain johdantoon valittu sitaatti on peräisin *Peloponnesolaissodan* ehkä tunnetuimmasta jaksosta, Perikleen puheesta kaatuneiden ateenalaissotilaiden muistoksi (Thukydides II, 37). J. A. Hollon suomennoksessa (1964) sama tekstinkohta kuuluu hieman laajempana seuraavasti:

> ”Valtiosääntömme ei jäljittele naapuriemme lakeja, vaan me olemme ennemmin esikuvana toisille kuin heidän matkijoitaan. Valtiotamme sanotaan demokratiaksi: siinä on päätösvalta kansalaisten enemmistöllä eikä vähemmistöllä. Yksityisiä riitoja ratkaistaessa ovat kaikki kansalaiset tasa-arvoisia lain edessä, mutta arvonanto, jota henkilö jostain syystä saa osakseen, ei perustu yhteisön näkökannalta siihen, että hän kuuluu johonkin tiettyyn kansanluokkaan, vaan hänen persoonallisiin ansioihinsa. Köyhääkään miestä ei hänen vaatimaton säätynsä estä etenemästä virkauralla, jos hän pystyy tekemään jotain valtion hyväksi.”

Tuttu Tarkiaisen hieman varhaisempi parafraasi samasta tekstinkohdasta oli muotoiltu seuraavasti:

> ”Ateenan valtiojärjestys ei jäljittele muiden polisten lakeja, vaan on pikemminkin esikuvana toisille. Sen nimenä on kansanvalta *(demokratia)*, koska enemmistö eli useammat *(pleiones)* on määräävänä eikä harvat *(oligoi)*. Lait takaavat kaikille samat oikeudet yksityisissä kiistajutuissa, mutta julkisissa toimissa riippuu kunkin arvo hänen ansioistaan eikä luokkanäkökohdista; myöskään köyhyys ja alhainen asema eivät estä ketään kykyjensä mukaan palvelemasta valtiota.”[2]

Hollonkin käännös on selkeä, mutta historiantutkimukselliselta kannalta Tarkiaisen meriittinä voidaan pitää sitä, että hän onnistui paremmin välttämään eräiden melko modernilta kuulostavien termien (valtiosääntö, tasa-arvoisuus lain edessä, persoonalliset ansiot, virkaura) käyttöä. *Peloponnesolaissodan* käännöksistä kaikkein tunnetuin on luultavasti Thomas Hobbesin edelleen täysin lukukelpoinen englanninnos vuodelta 1628:

> ”We have a form of government not fetched by imitation from the laws of our neighboring states (nay, we are rather a pattern to others, than they to us) which, because in the administration it hath respect not to a few but to the multitude, is called a democracy. Wherein, though there be an equality amongst all men in point of law for their private controversies, yet in conferring of dignities one man is preferred before another to public charge, and that according to the reputation not of his house but of his virtue, and is not put back through poverty for the obscurity of his person as long as he can do good service to the commonwealth.”

Suomennosten ja Hobbesin englanninnoksen välillä on ainakin kaksi eroa, jotka liittyvät sitaatin tulkinnasta käytyihin kiistoihin. Ensinnäkin Hollo ja Tarkiainen tulkitsevat, että päätösvalta ”on” kansalaisten enemmistöllä, tai että enemmistö eli useammat ”ovat” määräävänä. Sen sijaan Hobbesin mukaan päätöksenteko *(administration)* ainoastaan ”kunnioittaa” monien etuja tai ”ottaa ne huomioon” *(hath respect)*. Tämä ratkaisu vaikuttaisi perustellulta, sillä termejä *oligoi* ja *pleiones* edeltävän preposition *eis* (tässä muodossa *es*) voi intransitiiviverbin *oikein* (tässä lähinnä ”hallita”) yhteydessä suomentaa esimerkiksi ”varten”, ”vuoksi” tai ”suhteen”: siis ei harvoja vaan useampia varten, heidän vuokseen tai suhteessa heidän etuihinsa. Hobbesin käännös myös välttää kreikkalaisesta tekstistä puuttuvan ”valta”-substantiivin käytön ja siten moderneista kansansu-

vereniteettiopeista muistuttavat tulkinnat, joiden mukaan ”valta” yksiselitteisesti ”on” kansalla tai sen enemmistöllä. Monissa käännöksissä kuitenkin valitaan juuri tämä tulkintalinja tai ilmoitetaan vallan olevan enemmistön ”käsissä”.

Toinen ero liittyy termin *pleiones* kääntämiseen (Hollolla ja Tarkiaisella ”enemmistö” tai ”useammat”, Hobbesilla ”the multitude”). Kirjavuus on sinänsä ymmärrettävää, sillä Thukydideen sanavalinta osuu suurempaa joukkoa tai joukon enemmistöä merkitsevän komparatiiviseen lukumääräsanaan *pleiones* (akkusatiivissa *pleionas*) eikä poliittisesti värittyneempiin termeihin *demos* tai *polloi*, joiden käypiä käännöksiä ”kansan” lisäksi olisivat esimerkiksi suomen ”rahvas” tai englannin ”mass” tai ”crowd”.

Hobbes valitsi termin ”multitude”, joka lukumäärää osoittavan perusmerkityksensä lisäksi viittasi hänen omassa kielenkäytössään usein joukkoon tai rahvaaseen, muun muassa myöhemmin *Leviathanissa* siihen poliittisesti määrittelemättömään ihmisjoukkoon, josta suvereniteetin perustamisen jälkeen tulee poliittinen yhteisö tai ”yhteiskunta”, *commonwealth*.[3] Sen sijaan Hollo ja Tarkiainen käyttivät tässä yhteydessä termejä ”enemmistö” tai ”useammat”, joihin ei liity vastaavia rahvaanvallan populistisia konnotaatioita. Toisaalta ne ehkä tuovat tarpeettomasti mieleen uudenaikaisten demokratioiden enemmistösäännöt.

Perikleen ja hänen edeltäjiensä hallintokausilla Ateenan kansalaiset olivat jakautuneet hyvin monenlaisiin ryhmiin mm. varallisuuden, syntyperän ja asuinpaikan perusteella. Siksi ”harvat” ja ”monet” eivät olleet yksiselitteisiä ja muuttumattomia ryhmiä, vaikka Ateenassa yleisesti tunnustettiinkin ”rikkaiden kaupungin” ja ”köyhien kaupungin” välinen ero.[4] Myös kansalaisoikeuksien saamiseen oikeuttavat varallisuus- tai maanomistusrajat vaihtelivat demokraattisen hallinnon eri vaiheissa. Joka tapauksessa vapaista miespuolisista kansalaisista koostuva Ateenan *demos* oli laajimmillaankin vain pieni osa Ateenan koko väestöstä.

Kontekstualisoivissa tekstikritiikeissä on usein huomautettu, että aristokraattitaustainen Thukydides ei todennäköisesti itse suhtautunut kovinkaan suopeasti Perikleen ajan Ateenan valtiomuotoon, jollaista monet kirjoittajat, mm. Aristoteles, luonnehtivat täydellisesti toteutuneeksi demokratiaksi (ks. *Politiikka,* 1317b). Toiseksi voidaan kysyä, oliko Perikles henkilökohtaisesti sitoutunut demokratiaan vai käyttikö hän vain tilanteeseen sopivaa populistista kieltä oman valta-asemansa lujittamiseksi. Kolmanneksi voidaan asettaa yleisempi kysymys Perikleen Ateenan valtiomuodosta: oliko se yleensäkään tarkoitettu noudattamaan kansan yhteisesti muotoilemaa tahtoa, vai oliko kyseessä muodollisesti demokraattinen mutta käytännössä yksinvaltainen hallintotapa, jossa valta legitimoitiin juuri retorisella vetoamisella ”monien” etuihin. Thukydides itse totesi: ”Vaikka Ateena oli nimellisesti demokraattinen, se muuttui etevimmän miehensä hallitsemaksi valtioksi” (Thukydides II, 65).[5] Lisäksi on mahdollista asettaa kyseenalaiseksi tekstin ”autenttisuus” eli se, kuinka pitkälle Thukydideen teksti noudattelee Perikleen alkuperäistä puhetta.

* * *

Kahden rivin Thukydides-sitaatti esitettiin EU:n perustuslakiesityksessä sen johdannon tai jopa koko perustuslain mottona. Kun teksti esitetään tällaisessa yhteydessä, kohdistuu sen käännösversioihin ainakin kahdenlaisia odotuksia. Yhtäältä käännökseltä voidaan toivoa uskollisuutta suhteessa sen alkuperäiseen kontekstiin, antiikin Kreikan oloihin. Toisaalta Euroopan perustuslain mottona esitettävää tekstiä luetaan väistämättä myös nyky-Euroopan kuvauksena tai nyky-Eurooppaa ohjaavana tavoitteenasetteluna. Näiden odotusten yhteensovittaminen ei ole helppoa, ja eri kielissä asia myös ratkaistiin eri tavoilla. Eräitä EU-käännösversioissa tehtyjä tulkinnallisia valintoja saadaan esiin asettamalla niiden vastattavaksi seuraavat kysymykset:

1. Onko ”valta” monien tai enemmistön hallussa tai käsissä, vai todetaanko *poliksen* päätöksenteon suosivan monia tai enemmistöä tavalla, joka jättää kysymyksen vallan todellisesta sijainnista avoimeksi?
2. Kuinka käännetään ”harvojen” (*oligoi*) vastakohtana esitettävä Thukydideen termi *pleiones*?

Yleinen vaikutelma on, että EU-käännöksissä on tapahtunut selvää modernisaatiota ja ”demokratisaatiota” verrattuna vakiintuneisiin käännöksiin sekä tulkintakirjallisuuteen. Käännösten poliittisen tarkoitushakuisuuden aste kuitenkin vaihtelee eri kielissä. Esimerkkeinä selvästi mutkia oikovista käännöksistä voidaan esittää seuraavat englannin- ja ranskankieliset versiot:

> ”Our Constitution is called a democracy because power is in the hands not of a minority but of the whole people. Thucydides II, 37.”

> ”Notre Constitution […] est appelée démocratie parce que le pouvoir est entre les mains non d’une minorité, mais du peuple tout entier. Thucydide II, 37.”

Kysymykseen vallan sijainnista molemmat käännökset vastaavat sijoittamalla sen monien ”käsiin” ja tekevät tämän suorasanaisemmalla tavalla kuin Hollo tai Tarkiainen. Lisäksi *pleiones* on laajennettu äärimmilleen käsittämään ”koko kansan”, *the whole people* tai *peuple tout entier*. Näitä alkutekstille selvästi epäuskollisia tulkintoja muutettiinkin Italian kansallisen parlamentin edustajan Lamberto Dinin aloitteen jälkeen. Dini ehdotti (ranskaksi), että ilmaus ”du peuple tout entier” muutettaisiin muotoon ”du plus grande nombre”. Näin teksti olisi ”lähempänä Perikleen puheen kirjainta ja henkeä”. Dinin mukaan sekä Ateenan että Euroopan demokratiat ”perustuvat enemmistöperiaatteelle”.[6] Ranskaksi muutos tehtiin juuri Dinin esittämällä tavalla, englanniksi seuraavasti:

> ”Our Constitution […] is called a democracy because power is not in the hands of a minority but of the greatest number. Thucydides II, 37.”

Hollantilaisessa käännöksessä esitettiin kaikkein vahvin ”enemmistödemokraattinen” tulkinta ja puhuttiin vallasta, joka on ”suurimman mahdollisen enemmistön käsissä”:

> „Onze constitutie […] wordt democratisch genoemd, omdat de macht niet in handen is van een minderheid, maar de grootst mogelijke meerderheid. Thucydides II, 37.”

Ruotsinnos ja suomennos puolestaan käyttivät *pleiones*-termin vastineena sanoja ”flera” ja ”monet”. Ranskan ja englannin tapaan ne totesivat yksiselitteisesti, että valta ”kuuluu” monille tai ”on” monilla:

> ”Vår författning har namnet demokrati, emedan den är så gestaltad, att makten icke tillhör ett fåtal utan flera. Thukydides, II, 37.”

> ”Hallitusmuotoammme […] nimitetään demokratiaksi, koska valta ei ole harvoilla vaan monilla. Thukydides II, 37.”

Suomennos ei ollut altis Dinin edellä mainitulle kritiikille, mutta sitä korjattiin oma-aloitteisesti lisäämällä sen loppuun sana ”ihmisillä”. Tätä ratkaisua voi pitää hieman erikoisena, koska se hämärsi monet-termin teknistä historiallista merkitystä harvojen vastakohtana ja muutenkin tarpeettomasti pidensi niukkaa mutta kieliasultaan varsin eleganttia käännöstä. ”Useammat” tai ”enimmät” olisi kuitenkin ollut Thukydideen alkutekstille luultavasti uskollisempi käännös.

Ensimmäinen saksankielinen käännösversio ei puhunut koko kansasta tai monista, vaan käytti komparatiivista ilmaisua ”eine größere Zahl”, suurempi määrä. Lisäksi se edusti tulkintaa, jonka mukaan polis ei olisi suoraan kansan enemmistön ”käsissä”, vaan vain sitä varten ”viritetty”:

> „Mit Namen heißt unsere Verfassung, weil der Staat nicht auf wenige Bürger, sondern auf eine größere Zahl gestellt ist, Volksherrschaft. Thukydides, II, 37. ”

Tämänkään version perusteella ei ollut tarvetta reagoida Dinin huomautukseen, mutta käännöstä muutettiin toisella tavalla. Lauserakennetta yksinkertaistettiin, termi *Volksherrschaft* korvattiin kansainvälisemmällä *Demokratie*'lla, ja komparatiivinen ja epämääräinen ”eine größere Zahl”, korvattiin määräisellä ja yksiselitteisemmällä termillä ”die Mehrheit”, enemmistö:

> „Die Verfassung, die wir haben … heißt Demokratie, weil der Staat nicht auf wenige Bürger, sondern die Mehrheit ausgerichtet ist. Thukydides, II, 37.”

Uusikaan saksannos ei kuitenkaan asettanut valtaa suoranaisesti enemmistön käsiin vaan totesi, että *poliksen (der Staat)* valtiosääntö vapaasti tulkiten on ”suunniteltu” tai ”laadittu” enemmistöä varten. Tässä käsitellyistä EU-käännöksistä saksalaiset ovat ainoita, jotka onnistuvat välttämään alkutekstistä puuttuvan ”valta” -substantiivin käytön.

Useimmissa kielissä Thukydidesta tulkittiin niin, että ”vallan” sanottiin ”olevan” enemmistöllä tai sen ”käsissä”. Näin kuvauksista sulkeutui pois populistista retoriikkaa hyödyntävän yksinvaltiuden mahdollisuus ja kysymys Ateenan (ja samalla Euroopan) valtiomuodon demokraattisuudesta saa yksiselitteisen positiivisen vastauksen. Termi ”enemmistö” tosin korvattiin melko usein termillä ”monet”. Tyypillisiksi esimerkeiksi voidaan valita romanialainen, italialainen ja virolainen käännös:

> ”Constitutia noastra … se numeste democratie pentru ca puterea nu se gaseste în mâinile unei minoritati, ci în mâinile majoritatii…Tucidide II, 37.”

> ”La nostra Constituzione … si chiama democrazia perché il potere non è nelle mani di pochi, ma dei più. Tucidide II, 37.”

> ”Meie põhiseadust … nimetetakse demokraatiaks, sest võim ei ole mitte vähemuse, vaid enamuse käes. Thucydides II, 37.”

Viitteet

1. Kiitän Jani Hakkaraista kreikan terminologiaa ja kielioppia koskevista neuvoista, joita ilman tekstini olisi jäänyt huomattavasti köyhemmäksi. Vastuu virheistä kuuluu kuitenkin kokonaan allekirjoittaneelle.
2. Tarkiainen 1959, 200.
3. ”A Multitude of men, are made *One* Person, when they are by one man, or one Person, Represented; so that it be done with the consent of every one of that Multitude in particular” (Leviathan, I osa, 16. luku, 114)
4. Mm. Tarkiainen 1959, 85–90.
5. Hobbesin tulkinta: ”It was in name a state democratical, but in fact a government of the principal man”.
6. Dinin perustelu: ”L'éclairante citation par laquelle s'ouvre le préambule doit être corrigée dans sa traduction, afin de la rendre plus cohérente avec la lettre et l'esprit de l'affirmation de Périclès. La Constitution européenne, ainsi que celle athénienne, sera démocratique se elle se fonde sur le principe de la majorité.”

Kirjallisuus

Aristoteles, *Politiikka*. Suom. A. M. Anttila. Gaudeamus, Helsinki 1991.

Ehdotus sopimukseksi Euroopan perustuslaista, Eurooppa-valmistelukunta. Euroopan yhteisöjen virallisten julkaisujen toimisto, Luxemburg 2003. Muutosehdotukset ja sopimuksen erikieliset versiot: Eurooppa-valmistelukunnan verkkosivustot, http://www.european-convention.eu.int. Tiedot haettu maaliskuussa 2004.

Hobbes, Thomas, *Leviathan.* Toim. Richard Tuck. Cambridge University Press, Cambridge 1996.

Tarkiainen, Tuttu, *Demokratia: Antiikin Ateenan kansanvalta.* WSOY, Porvoo 1959.

Thucydides, *The Peloponnesian War: The Complete Hobbes Translation*. Toim. David Grene. The University of Chicago Press, Chicago and London 1989.

Thukydides, *Peloponnesolaissota 1*. Suom. J. A. Hollo. WSOY, Porvoo 1964.